Sergiu PAVLICENCU
Institutul de Filologie
(Chişinău)

CONCEPTUL DE *SISTEM* ÎN ŞTIINŢA EMPIRICĂ A LITERATURII

Abordarea sistemică în cercetarea ştiinţifică, în general, nu este un lucru nou, avînd un amplu spectru în diferite ştiinţe şi chiar o istorie a sa, marcată de perioade de înviorare, dar şi de stagnare. Am putea admite că încă Aristotel intuise o asemenea abordare cînd afirma că întregul înseamnă mai mult decît suma părţilor. Dar pînă la începutul secolului al XX-lea înţelegerea sistemelor nu a fost formalizată într-o concepţie sau teorie ştiinţifică clară. Atît sistemologia, ca ramură a ştiinţei care se ocupă de studierea sistemelor, în general, cît şi cercetarea sistemică din cadrul diferitor ştiinţe concrete au înregistrat performanţe remarcabile pe întreg parcursul secolului trecut. În opinia mai multor cercetători, teoria sistemelor s-a constituit în ultimele decenii într-o adevărată paradigmă. Astfel, R. Baasner [1, p. 187] consideră că „teoria sistemelor a devenit cea mai importantă paradigmă sociologică a ultimei decade – cel puţin în ştiinţele culturii". În ultima vreme, influenţa teoriei sistemelor este determinantă într-un şir de discipline, cum ar fi cibernetica, biologia, sociologia, ştiinţele politice, lingvistica, ştiinţa literaturii ş.a.

Cu referire la teoria literaturii, conceptul de sistem literar îşi găseşte, istoric vorbind, una dintre primele sale expresii în sînul şcolii formale ruse, în primul rînd, în lucrările lui Iuri Tînianov, în special, în *Despre evoluţia literară* (1927). Nu ne vom opri asupra acestui aspect aici, l-am abordat succint cu alt prilej. Ceea ce trebuie însă reţinut este că aproape toate abordările sistemice ale literaturii se revendică pînă în prezent, într-un fel sau altul, din concepţia lui Tînianov despre literatură ca sistem literar, din scrierile altor reprezentanţi ai formalismului rus, care, după 1925, s-a transformat în ceea ce s-a numit funcţionalism sau funcţionalism dinamic. I. Tînianov „are meritul de a fi preconizat primul sistemicitatea atît a operei unice, cît şi a întregii literaturi, precum şi a evoluţiei acesteia" [2, p.188], considerînd că „studiul evoluţiei literare nu e posibil decît dacă o privim ca pe o serie, un sistem pus în corelaţie cu alte sisteme sau serii şi condiţionat de acestea. Cercetarea trebuie să meargă de la funcţia constructivă la funcţia literară, de la funcţia literară la funcţia verbală" [3, p. 601].

În ştiinţa literară din ultimele decenii perspectiva sistemică presupune din ce în ce mai mult o orientare pragmatică. Această abordare sistemică a literaturii îşi propune, după cum afirmă M. Iglesias Santos [4, p.312], substituirea textocentrismului, caracteristic viziunii structuraliste, prin noţiunea de sistem şi priveşte literatura într-un mod funcţional şi dinamic ca pe o formă de interacţiune socială şi de comunicare, ca pe un fenomen complex, care, fiind integrat într-o amplă reţea de acţiuni sociale, încetează de a mai fi valorat numai pornind de la imanenţa textuală. Literatura se conceptualizează, prin urmare, ca un sistem de acţiuni, procese şi fenomene literare în care diferitele sale componente se integrează şi se leagă reciproc.

Printre cele mai relevante orientări sistemice în abordarea literaturii, care s-au constituit în ultima jumătate de secol în diferite ţări, se evidenţiază următoarele:

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

1. Teoria (sau ştiinţa) empirică a literaturii (*Empirische Theorie der Literatur* sau *Empirische Literaturwissenschaft*), concepută şi dezvoltată de grupul de cercetare NIKOL. Din 1984 grupul este integrat în institutul LUMIS (*Institut für Empirische Literatur- und Medienforschung*) al Universităţii din Siegen. Fac parte din acest grup, în primul rînd, Achim Barsch, Peter. M. Hejl, Dietrich Meutsch, Gebhard Rush, Reinhold Viehoff şi Siegfried J. Schmidt, directorul grupului. Această orientare se bazează pe o versiune parţial modificată a teoriei sistemelor a lui Niklas Luhmann şi pe concepţia constructivistă a sistemului dezvoltată de Peter. M. Hejl.

2. Teoria polisistemelor (*Polysystems Theory*), dezvoltată la Universitatea din Tel Aviv, în special de către Itamar Even-Zohar, Zohar Shavit, Gideon Toury şi Shelly Yahalom, pornind de la funcţionalismul dinamic al formalismului rus şi de la teoria socială a literaturii şi artei a lui Pierre Bourdieu.

3. Teoria sistemică a literaturii (*Systemtheorie der Literatur*), dezvoltată de Dietrich

Schwanitz, Gerhard Plumpe, Matthias Prangel, Henk de Berg şi Niels Werber, profesori ai Universităţilor din Hamburg, Bochum şi Leiden, în baza teoriei sistemelor a lui Niklas Luhmann.

4. Teoria structural-funcţională a literaturii (*Struktural-Funktionale Theorie der Literatur*), elaborată la Universitatea din München de către grupul de cercetare *Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1700-1900*, care urmează teoria sistemelor a lui Talcott Parsons şi concepţia sociologică a culturii a lui Walter L. Bühl. Această orientare este reprezentată de Friederike Meyer şi Klaus-Michael Ort.

5. Orientarea reprezentată de grupurile canadiene: HOLIC (*Toward a History of the*

Literary Institution in Canada), aparţinînd *Research Institute for Comparative Literature* de la Universitatea Alberta din Edmonton, din care fac parte E. D. Blodgett, Milan V. Dimic, A.G. Purdy şi Steven Tötösy; şi CRELIQ, integrat în *Centre de Recherche en Littérature Québécoise* de la Universitatea Laval din Quebec, printre ai cărui membri figurează Maurice Lemire, J. Melançon, Clément Moisan şi D. Saint-Jacques.

Ceea ce pare a fi de necrezut este faptul că în arealul german aproape că nu sînt cunoscute teoria polisistemelor şi teoriile grupurilor canadiene HOLIC şi CRELIQ. După cum menţionează M. Maldonado Alemán [5. p.19], „ambele orientări nici măcar nu apar în recenziile la lucrările care s-au publicat în ultimii ani în Germania, dedicate fie prezentării unor metode şi modele de mare răsunet în teoria literaturii, fie analizei specifice a legăturii teoriei sistemelor cu literatura”.

În anul 1980, S. J. Schmidt prezintă în primul volum al cărţii *Schiţă asupra ştiinţei empirice a literaturii (Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft)* o teorie complexă a actului comunicării literare. Aceasta este dezvoltată treptat, într-o manieră specializatoare şi teoretizatoare, dintr-o teorie generală a actului comunicării literare în o estetică a actului comunicării literare. Teoria lui Schmidt este axată pe actul literar, şi nu pe texte. În cadrul actului literar, actorii (numiţi actanţi), interpretează conform propriei lor experienţe, acele texte cărora le atribuie însuşirea de a fi literare. Astfel, literaritatea textelor depinde de modul în care actorii, în calitate de subiecţi sociali, tratează textele. Dacă actanţii care produc sau citesc texte nu pornesc de la experienţa lor socială primară, adică de la principiul referenţialităţii (ceea ce înseamnă că nu răspund la întrebări de genul: ce fapte sînt descrise? sînt aceste fapte adevărate?), atunci actul comunicării literare este o *convenţie estetică,* construită complementar şi similar cu *convenţia faptelor adevărate* din domeniul non-esteticului. Dacă perspectiva din care actanţii produc sau recepteză

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

textele nu este focusată asupra semnificaţiei şi a componentelor structurale ale textelor, ci asupra lecturii/scrierii din perspectiva varietăţii modurilor posibile de interpretare şi percepţie, atunci actul comunicării literare se înscrie în *convenţia polivalenţei*, construită complementar şi similar cu *convenţia monovalenţei sensului* în domeniul nonesteticului. Pornind de la aceste premise teoretice, sînt considerate literare textele tratate de actanţi drept texte literare, cu condiţia ca actanţii să ţină cont de ambele convenţii menţionate mai sus. În acelaşi timp, actul comunicării literare şi actul comunicării nonliterare, care constituie temele de bază ale convenţiei estetice şi ale convenţiei polivalenţei, sînt strict diferenţiate de celelalte domenii sau acte sociale. Convenţia estetică şi convenţia polivalenţei structurează actul comunicării literare în conformitate cu cele patru roluri îndeplinite de actanţi: producerea literară, intermedierea literară, receptarea literară şi transformarea sau prelucrarea literară. Aceste patru roluri sînt corelate de acţiunea logică, de timp şi de cauză. În procesul comunicării literare, rolurile de producere şi de receptare sînt obligatorii, iar cele de mediere şi de prelucrare sînt facultative. De asemenea, rolurile revenite actanţilor sînt şi criterii de împărţire a domeniilor teoriei actului comunicării literare: teoria actului producerii literare, teoria actului medierii literare, teoria actului receptării literare şi teoria actului prelucrării literare. În toate aceste teorii, termenul de bază este actul care indică, în cazul de faţă, schimbarea sau menţinerea unei stări de către un actant. Actantul (sau actorul) este definit drept un sistem de acţiuni individuale, colective, instituţionale sau corporative. În acest sens, neurofiziologul şi bioepistemologul chilian Humberto Maturana (n. 1928) defineşte actanţii individuali drept sisteme cognitive autopoietice (orice cunoaştere este într-o strictă dependenţă de un sistem şi de autoreferenţialitate). Contextul în care se produce actul, precum şi sistemul de premise care îl preced şi îl determină (restricţiile, însuşirile generale şi particulare, necesităţile, intenţiile, motivele, totalitatea cunoştinţelor lingvistice şi enciclopedice, convenţiile sociale, normele şi valorile, condiţiile incontrolabile ale acţiunii şi restricţiile biografice ale acţiunii, adică, cele fizice, psihice, morale, sociale, politice, religioase, economice etc.) definesc modelul realităţii construit de actanţii individuali în procesul actului comunicării literare. În teoria lui Schmidt, strategia, realizarea, rezultatul şi mijloacele de înfăptuire a actului comunicării literare depind în mod esenţial de limbaj, care este baza comunicării sau chiar comunicarea însăşi.

Printre termenii centrali ai teoriei empirice a literaturii figurează şi conceptul de *sistem literar*. Schmidt explicitează conceptul *Sistemul Literatura* sub forma unei ipoteze (H10):

H10 Sistemul de acţiuni comunicative literare (SyLKH)

În societatea noastră G există un sistem de acţiuni comunicative („System Literarischer Kommunikationshandlungen") care se evidenţiază prin următoarele caracteristici:

(a) în acest sistem acţiunile comunicative sînt orientate spre comunicate tematice estetice de natură lingvistică [...];

(b) în acest sistem acţiunile de producere şi de receptare ale participanţilor comunicativi urmează convenţia estetică (ÄLKO) şi convenţia polivalenţei (PLKO), în timp ce acţiunile mediatorilor şi cele ale prelucrătorilor, la rîndul lor, urmează alte regularităţi, specifice pentru SyLKH şi compatibile cu ÄLKO şi PLKO;

(c) SyLKH posedă o structură internă, prezintă o diferenţiere *exterior-interior*, este acceptat de către G şi îndeplineşte în cadrul G funcţii care nu pot fi realizate de niciunul dintre celelalte sisteme de comunicare [6, p. 276].

În legătură cu această ipoteză apare ideea unui Sistem social *Literatura* care, alături de alte subsisteme sociale, ca arta, ştiinţa, economia sau politica, este responsabil de realizarea unor funcţii specifice în societate (de exemplu, formarea capacităţii reflexive,

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

inovative, inventive sau constituirea identităţii), de care beneficiază alte subsisteme sociale (de exemplu, sistemul economic sau sistemul juridic, în care activează indivizii formaţi de sistemul literar în plan cognitiv, emotiv, moral, etic sau normativ). Maniera în care este percepută astăzi instituţia literară sau industria literară ilustrează cît se poate de bine varietatea proceselor, corelaţiilor şi domeniilor implicate în actul comunicării literare.

În al doilea volum al cărţii *Schiţă asupra ştiinţei empirice a literaturii* sînt reluate, din perspectiva teoriei empirice a literaturii, întrebările şi problemele legate de istoria, sociologia, psihologia, critica şi didactica literaturii. Istoria literaturii este prezentată drept o cercetare diacronică a sistemului literar [7, p. 14]. Astfel, în teoria empirică a literaturii, istoria literaturii reprezintă o cercetare a istoriei tuturor elementelor sistemului literar în contextul celorlalte sisteme sociale dintr-o societăţi dată (G) sau dintr-o mulţime de societati (G1…Gn). Aceasta înseamnă că, în cadrul teoriei empirice a literaturii, istoria literaturii nu este concepută ca o disciplină autonomă, ci ca o parte componentă a macrosistemului social. Conform acestei concepţii, teoria empirică a literaturii devine o metodă totală doar atunci cînd ea este capabilă să cerceteze toate aspectele, sincronice şi diacronice, ale tuturor elementelor sistemului literar dintr-o societate dată (G). În teoria empirică a literaturii, considerată în forma ei totală, baza analizelor istorice o constituie schimbarea, adică modificarea diacronică a proceselor sistemului literar, de aceea, ea poate fi considerată o teorie a dezvoltării diacronice a structurilor şi funcţiilor sistemului literar" [7, p. 32]. Din punctul de vedere al teoriei empirice a literaturii rezultă că didactica ar avea următoarele scopuri: perfecţionarea şi augmentarea participării sistemului literar la macrosistemul social, perfecţionarea capacităţii actanţilor de a-şi asuma cît mai multe roluri în cadrul procesului comunicării literare, precum şi cunoaşterea, judecarea, analiza şi critica aspectelor structurale şi funcţionale ale sistemului literar. Teoria empirică a literaturii este dezvoltată în cadrul unei concepţii mai generale a ştiinţei empirice a literaturii, ce postulează empirismul, teoretizarea şi aplicabilitatea valorilor ştiinţifice şi metodologice ale literaturii. Ştiinţa empirică a literaturii este obligată să ţină cont de standardele de bază ale actului ştiinţific: intersubiectivitatea şi explicitatea limbajului de lucru, revizuirea intersubiectivă a rezultatelor obţinute, relevanţa socială a problemelor cercetate. Valoarea metateoretică şi aplicativă deschide largi perspective pentru o ştiinţă a aplicabilităţii literare, care se concentrează asupra cercetării problemelor actului comunicării literare şi a diverselor roluri îndeplinite de actanţi în cadrul acestei acţiuni.

Teoria sistemelor a trecut prin mai multe etape, procesul constituirii sale meritînd un studiu aparte. În forma în care este cunoscută astăzi, teoria sistemelor se bazează pe astfel de concepte ca structură, funcţie, organizare, cod binar, diferenţă, anturaj, autopoiesis, autoreferinţă, comunicare. În general, un sistem este compus dintr-un ansamblu de elemente şi relaţii interdependente care formează o unitate sistemică datorită analogiei sale structurale sau funcţionale. În calitatea sa de unitate complexă, sistemul reprezintă întotdeauna ceva mai mult decît suma componentelor sale. Proprietăţile sale nu se reduc la cele ale părţilor sau segmentelor din care se compune. Orice sistem se sprijină pe nişte principii generale care îi imprimă identitate ca sistem, independent de caracteristicile sale individuale, de natura componentelor sale şi de tipul de relaţii pe care acestea le stabilesc. La rîndul său, fiecare sistem în parte se bazează pe nişte norme şi reguli proprii care îl deosebesc, ca identitate specifică, de alte sisteme şi de anturajul său. Sistemele se definesc, prin urmare, prin componentele sale, prin organizarea sa şi prin regulile sale distinctive.

Aceste consideraţii de ordin general au fost specificate, dintr-o perspectivă proprie, de către patru mari reprezentanţi ai gîndirii sistemice contemporane: Ludwig von Bertalanffy, Talcott Parsons, Niklas Luhmann şi Peter H. Hejl. Întrucît ştiinţa sau teoria empirică

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

a literaturii are la bază, în primul rînd, conceptul de sistem elaborat de Niklas Luhmann, vom încerca în continuare să prezentăm într-o formă cît mai sumară concepţiile despre sistem ale acestuia.

Preluînd unele noţiuni din teoria despre *autopoiesis* a lui Humberto R. Maturana şi Francisco J. Varela, Niklas Luhmann concepe sistemele ca entităţi autopoietice care au capacitatea de a stabili relaţii cu ele înseşi şi de a diferenţia aceste relaţii de cele pe care le stabilesc cu anturajul lor [8, p. 31], prin sistem autopoetic înţelegîndu-se un sistem autonom şi structural determinat, organizat în mod autoproducător, autoregulator şi autoreferenţial. Ceea ce deosebeşte un sistem autopoetic nu sînt proprietăţile componentelor sale, ci organizarea care îl defineşte generic ca şi clasă şi o structură care îl determină în particular. Organizarea se referă la relaţiile între componentele sistemului care fac ca unitatea să fie recunoscută ca entitate specifică. Prin structură se înţeleg componentele şi relaţiile care se stabilesc între ele şi care constituie în mod concret o unitate determinată. În timp ce organizarea este comună pentru toţi membrii unei clase concrete de unităţi şi este invariabilă, deoarece dacă se schimbă, se schimbă şi unitatea în sine, structura rămîne întotdeauna individuală şi modificabilă. Cu alte cuvinte, orice sistem autopoetic are aceeaşi organizare, dar o structură diferită. Structura unei unităţi poate să se schimbe fără ca să se distrugă organizarea acesteia sau identitatea sa de clasă. Pentru a explica diferenţa dintre organizare şi structură, savanţii chilieni Maturana şi Varela [9, p. 36] au recurs la exemplul scaunului: pentru ca un obiect să fie recunoscut ca scaun e necesar să existe asemenea raporturi (relaţii) între părţile din care se compune (picioare, spetează, loc de şezut), ca să se producă actul de a se aşeza. Cu alte cuvinte, obiectul respectiv trebuie să constituie o unitate organizată. Dacă, de exemplu, tăiem scaunul şi separăm bucăţile, adică îl dezorganizăm, obiectul în cauză nu va mai fi un scaun. Şi dimpotrivă, este absolut irelevant, pentru a clasifica obiectul ca scaun, dacă acesta este făcut într-o formă sau alta, din părţi componente concrete sau dacă între acestea există nişte relaţii specifice. Structura sa concretă poate să se deosebească de cea a altui scaun, dar scaunul nu va înceta să fie scaun numai de aceea că structura lui este modificată, de exemplu, dacă în loc de lemn vom folosi plasticul.

Niklas Luhmann distinge trei tipuri principale de sisteme: sisteme vii, sisteme psihice şi sisteme sociale. Ele se deosebesc între ele prin modul propriu de a opera autopoietic. Aceste sisteme sînt autoreferente deoarece conţin în sine însăşi diferenţa de mediul din jurul lor, de anturajul lor. În acest sens, sistemele se pot constitui şi conserva ca atare datorită elaborării şi menţinerii unei *diferenţe directoare* (*Leitdifferenz*) de mediul din jurul lor, diferenţă ce este inclusă în însuşi conceptul de sistem. Anume această diferenţă defineşte sistemul şi îi imprimă identitate, iar explicarea unui sistem presupune implicit clarificarea acestei diferenţe şi numai în raport cu aceasta sistemul capătă sens. Prin urmare, noţiunea de diferenţă constituie un concept fundamental în teoria sistemelor dezvoltată de N. Luhmann, încît unii cercetători califică acest model sistemic drept o teorie a diferenţei.

Pentru menţinerea şi reglementarea acestei diferenţe fiecare sistem trebuie să elaboreze nişte limite care îl separă de mediul din jur. Limitele trebuie să distingă în mod clar ceea ce reprezintă elementele sistemului de ceea ce aparţine mediului din jur, anturajului, dar şi să asigure deschiderea şi legătura sistemului cu exteriorul. Aceste limite vor permite selectarea elementelor care alcătuiesc sistemul şi respingerea celor ce nu se consideră ca făcînd parte din sistem. Tocmai existenţa acestor limite sistemice şi funcţia lor corespunzătoare deosebesc conceptul de sistem de cel de structură. Limitele au o dublă funcţie: de a separa şi de a uni sistemul cu anturajul său. Dacă ele sînt clar delimitate, mult mai clare sînt şi elementele care aparţin sistemului sau anturajului acestuia. Ceea ce formează anturajul se determină anume din perspectiva sistemului, a specificităţii sale

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

operaţionale şi organizative. Spre deosebire de unitatea sistemică, anturajul nu are limite, este un orizont deschis. Anturajul nu este sistem, dar în el coincid numeroase sisteme, ceea ce impune stabilirea deosebirii dintre anturajul sistemului şi sistemele anturajului, adică a deosebirii relaţiilor de dependenţă dintre anturaj şi sistem de relaţiile de dependenţă dintre sisteme. În cazul unui sistem determinat, celelalte unităţi, inclusiv cele nonsociale, vor face parte din anturajul acestuia. De aici se poate deduce că fiecare subsistem social va avea, în cadrul general al sistemului comunicativ al societăţii, un anturaj social extern, compus din sisteme vii şi psihice, şi altul intern, alcătuit din restul subsistemelor sociale. Se impune, astfel, necesitatea formulării unei teorii a diferenţierii sistemice.

În opinia lui Luhmann, spre deosebire de sistemele vii şi cele psihice, numai în sistemele sociale există fenomenul comunicării, de aceea comunicarea devine axa centrală a acestora. Societatea este, în esenţă, un sistem de comunicare şi interacţiunea comunicativă generează procesul care produce componentele sistemului social. Sistemele sociale se reproduc datorită faptului că orice comunicare dă naştere în mod autoreferenţial altei comunicări. Această activitate comunicativă ce caracterizează şi defineşte sistemul social reprezintă, de fapt, o alegere în cadrul unui ansamblu de posibilităţi. Comunicarea constă în fuziunea într-un tot întreg a unei triple selecţii: selecţie în cadrul unui orizont de referinţe al informaţiei care se actualizează în timpul actului comunicativ; selecţia unei acţiuni comunicative în care se concretizează şi se comunică informaţia anterior constituită; şi, în fine, selecţia unui act de înţelegere după aprehensiune, din partea unui receptor, a acţiunii comunicative anterioare. Comunicarea ar rezulta deci din sinteza pe care capacitatea diferenţiatoare a înţelegerii o stabileşte între informaţie, acţiunea comunicativă şi comprehensiunea selectate.

În sistemele literare stabilirea diferenţei directoare dintre sistem şi anturaj se efectuează în mod operativ prin intermediul comunicării astfel structurate şi datorită unui *cod binar* care o fundamentează şi o reglementează într-un mod specific. În virtutea generalizării simbolice referitoare la astfel de concepte ca adevăr, frumuseţe sau dreptate, şi prin intermediul schematizării binare potrivit unui cod ca adevărat/fals, frumos/urît, drept/nedrept, apărute pe parcursul evoluţiei sociale, în sînul sistemului global al societăţii s-au dezvoltat multiple subsisteme diferenţiate şi independente din punct de vedere funcţional, ca cele economic, politic, juridic, ştiinţific, educativ, religios, artistic etc., fiecare dintre acestea fiind autoreferenţial şi autopoietic, cu o sferă proprie de comunicare şi activitate care limitează anturajul lor. Aceste sisteme se deosebesc din punct de vedere funcţional de altele datorită codului specific ce reglementează comunicarea care le defineşte. Codul respectiv stabileşte opoziţiile binare pe care sistemul le alege pentru a se deosebi de anturajul său şi care vor servi drept temelie pentru organizarea sa structurală. Astfel, sistemul juridic utilizează codul drept/nedrept, cel economic – a avea/a nu avea, cel artistic - opoziţia frumos/urît, cel ştiinţific – adevărat/fals. În baza acestor opoziţii binare specifice pentru fiecare sistem, care constituie diferenţa sa directoare, unitatea sistemică selectează şi elaborează informaţiile care parvin din anturajul ei şi reglementează în interior comunicarea. Pe parcursul dezvoltării istorice a sistemelor aceste abstracţii binare s-au concretizat, desigur, în multiple feluri, dar întotdeauna au rămas legate de veşnica diferenţă directoare respectivă. Această diferenţă directoare nu trebuie confundată, după Luhmann, cu conceptul de idee directoare. Pentru că, bunăoară, nu „frumuseţea” în sine deosebeşte sistemul artei de alte sisteme sociale, ci opoziţia binară frumos/urît, fără a fi nevoie de a opta, la determinarea limitelor sistemului artistic, în favoarea unui sau altui element al opoziţiei respective. Ceea ce sistemul acceptă şi exclude ca elemente componente ale sistemului, ceea ce se recunoaşte ca artă, economie sau ştiinţă, activităţile sale de observare şi descriere a realităţii,

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

se ajustează strict la codul ales, la diferenţierea sa specifică. Astfel, de exemplu, ştiinţa structurează în interiorul său interacţiunea comunicativă exclusiv în concordanţă cu codul adevărat/fals, şi nu cu alte coduri (frumos/urît sau drept/nedrept), va admite în sînul său ceea ce consideră adevărat şi va respinge ceea ce este fals. Oricare alt aspect, perspectivă sau cod vor fi pentru acest sistem irelevante şi vor fi ignorate. Ceea ce nu înseamnă că nu ar exista alt sistem care să se ocupe de aceasta. Secţiunea de realitate care nu încape într-un sistem poate încăpea în altul; inclusiv ceea ce un sistem a acceptat ca propriul său domeniu va putea fi observat şi explicat în mod diferit de către alt sistem din perspectiva specifică a aceluia, impusă de codul său. Într-adevăr, dintr-o perspectivă funcţională, sistemele se constituie pentru a oferi o soluţie unor probleme sau necesităţi dintr-un punct de vedere specific. Este un fapt care conferă coeziune propriului sistem şi împiedică echivalarea funcţională între sisteme. Astfel, sistemul juridic se limitează exclusiv la reglementarea conflictelor, cel economic – la administrarea şi distribuirea bunurilor ş.a.m.d. Şi niciun alt sistem nu va codifica sau elabora informaţia respectivă aşa cum o face sistemul juridic sau cum o face, respectiv, sistemul economic. Deci jurisprudenţa nu poate fi înlocuită de economie, nici arta de religie. Nu poate exista redundanţă funcţională: orice interferenţă a unui sistem în altul ar insemna un conflict cu sine însuşi care îi împiedică să acţioneze corect sau poate conduce la distrugerea sa. În acest sens, se poate spune că specificitatea oricărui sistem social modern se întemeiază pe diferenţierea sa funcţională, pe funcţiile specifice care îi corespund. Datorită autonomiei sale şi specificităţii funcţionale, sistemele sociale operează în mod închis. Şi tocmai în virtutea acestui fapt, deşi diferite sisteme pot, într-adevăr, să se observe şi să se descrie reciproc, ele sînt incapabile de a comunica între ele; iar încercînd acest lucru, fiecare dintre ele va reglementa propriile sale acţiuni comunicative conform codului care le defineşte, fără ca în niciun moment să poată să-şi asume codul altor unităţi sistemice. Comunicarea este întotdeauna intrasistemică, niciodată intersistemică, este descrierea conform unui cod exclusiv a evenimentelor care se întîmplă atît în propriul sistem, cît şi în altul străin.

Dintr-o perspectivă constructivistă, Peter M. Hejl concepe sistemele sociale ca pe un ansamblu de indivizi care şi-au construit sub aspect social acelaşi model de realitate şi care interacţionează şi comunică între ei în conformitate cu acest model. Concepute astfel, sistemele sociale apar ca rezultat al interacţiunii unui subiect cu alt subiect şi în urma formării unor modele de realitate asemănătoare. Hejl deosebeşte, din punct de vedere conceptual, în opiniile sale despre sistem între *organizare* şi *componentă*. Dacă, de exemplu, componenta unui sistem social apare ca ceva constituit de către indivizii care îl formează, organizarea sistemului este modelul de interacţiune între componentele sale care rămîne stabil pe parcursul perioadei de observare şi cercetare. Dintr-o asemenea concepţie despre sistemul social rezultă că nu comunicarea, ca în cazul concepţiei lui Luhmann, este componenta principală a unui sistem social, ci individul, de unde reiese că orice sistem social va fi determinat de interdependenţa cunoaşterii cu acţiunea. De aceea, în opinia lui Hejl, sistemele sociale sînt sisteme nereferenţiale care permit stabilirea unei ambianţe sociale comune pentru toţi membrii sistemului prin intermediul construirii sociale a realităţii în calitatea sa de cadru general de comunicare şi activitate. Modelul de realitate construit este, în fine, nucleul sistemului social şi condiţia necesară a oricărei entităţi sistemico-sociale.

În teoria sistemelor pot fi deosebite două orientări: una structural-funcţională şi alta funcţional-structurală. Concepţia structural-funcţională se axează pe cercetarea organizării interne a sistemului, considerîndu-se că structura este premergătoare funcţiei sistemului şi organizarea sa are ca finalitate prioritară menţinerea acestei structuri. Concepţia funcţional-structurală, dimpotrivă, pretinde că funcţia este cea care reglementează şi determină structura

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

sistemului, cercetarea axîndu-se, în asemenea caz, nu pe diferite elemente structurale ale sistemului, ci pe relaţiile interne existente între componentele sistemului, pe de o parte, şi pe relaţiile externe ale sistemului cu anturajul său, pe de altă parte.

În ştiinţa empirică a literaturii conceptul de sistem literar reprezintă un element teoretic fundamental. În modelul propus de Schmidt, sistemul literar constituie un subsistem social, care este structurat în interiorul său din acţiuni comunicative de producere, mediere, receptare şi prelucrare sau transformare, deosebindu-se în exteriorul său de alte subsisteme sociale datorită funcţionării convenţiei estetice şi celei a polivalenţei. În acelaşi timp, în cadrul sistemului global al societăţii sistemul literaturii îndeplineşte nişte funcţii specifice ce îi sînt proprii: cognitivă, normativă şi emotivă.

După cum a insinuat Barsch [10, p. 1-3], la baza acestui model se află un concept restrictiv de sistem care limitează elementele şi acţiunile comunicative ale sistemului literar la cele patru tipuri menţionate mai sus (de producere, mediere, receptare şi prelucrare sau transformare), excluzîndu-se un ansamblu amplu de fenomene comunicative şi necomunicative care se află în legătură directă (de exemplu, cauzală) cu acţiunile literare şi care formează inclusiv contextul său constitutiv. „Deja discuţiile fără referire nemijlocită la texte, de exemplu, despre personalitatea autorilor sau despre fixarea unei lecturi publice (întîlniri cu cititorii) sau o apariţie editorială dorită, decad din sistemica TEL [teoriei empirice a literaturii] drept acţiuni comunicative ne-literare. Foarte la general, deci nu numai pentru sfera medierii, acest lucru este valabil pentru toate acţiunile <…>, fără referire directă la text <…>.” [11, p. 310]. În consecinţă, după cum afirmă Gebhard Rusch, „ teoria empirică a literaturii oferă o reprezentare fragmentară sau lacunară a întîmplării în general focusate, legate de procesele literare” [11, p. 310]. Că lucrurile stau tocmai astfel vorbeşte şi faptul că în chiar sînul ştiinţei empirice a literaturii, îndeosebi de către G. Rusch, s-a pus problema necesităţii fundamentării acestui model în baza unui concept de sistem mai larg care ar permite integrarea în sistemul literaturii a totalităţii fenomenelor literare eterogene existente în societate, dar nu numai a acţiunilor comunicative realizate în mod direct cu un text considerat literar [11, p. 307]. În acest scop, G. Rusch deosebeşte două variante teoretico-sistemice: clasificatoare şi holistă, propunînd fundamentarea ştiinţei empirice a literaturii în baza variantei holiste.

Conform concepţiei clasificatoare despre sistem, proprie ştiinţei empirice a literaturii în versiunea lui Schmidt, sistemele reprezintă o organizare ordonată a componentelor ce aparţin uneia şi aceleiaşi clase. Din această perspectivă, elementele sistemului se determină în ordinea apartenenţei lor la dimensiunea extensională a aceluiaşi concept, de unde rezultă că limitele sistemului sînt limitele pe care le impune extensiunea conceptului ales. În modelul propus de Schmidt este ales conceptul unei clase specifice de obiecte şi circumstanţe: acţiunile literare. Astfel, sînt considerate elemente ale clasei acţiunilor comunicative literare elementele care constituie sistemul literaturii. În acest caz, conceptul ales pentru determinarea componentelor sistemului nu este conceptul de sistem propriu-zis, ci conceptul de clasă, adică o condiţie eminamente clasificatoare. Schmidt avansează un concept de clasificare, şi nu un concept global de organizare sistemică. Ceea ce se poate aştepta de la asemenea concept în cel mai bun caz este stabilirea, prin urmărirea unor criterii analitice, a unui ansamblu ordonat de clase de acţiuni, adică o sistematizare a claselor de acţiuni literare de producere, mediere, receptare şi transformare, şi nu specificarea organizării propriu-zise a sistemului. În fine, ştiinţa empirică a literaturii, propusă de Schmidt, prezintă doar un model de clasificare a acţiunilor literare, fără a reuşi să ofere un model funcţional de organizare propriu-zisă a literaturii în societate. Consecinţele care se desprind de aici sînt evidente: „Statutul teoretic al acţiunii comunicative ne-literare, <este> neclarificat,

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

respectiv, poate fi stabilit doar ne-teoretic <…>, sau <va fi> subsumat ca prelucrare literară" [11, p. 310].

În modelul propus de Schmidt criteriul de delimitare al sistemului literar – convenţia estetică şi convenţia polivalenţei – se fixează în mod absolut independent de organizarea pe care o prezintă acţiunile considerate ca părţi integrante ale sistemului. Cu alte cuvinte, tocmai factorul care conferă condiţia de sistem unui ansamblu de acţiuni, adică organizarea elementelor acestui ansamblu, nu se ia în considerare la determinarea limitelor sistemului propriu-zis. Şi chiar dacă funcţia atribuită convenţiilor literare poate constitui, la nivelul acţiunilor comunicative, un factor de ordonare şi de reglementare, inclusiv de diferenţiere, această funcţie şi aceste convenţii nu oferă, în schimb, nicio informaţie structurală ce ar permite să se determine care entităţi (indivizi, acţiuni, circumstanţe, obiecte etc.) se leagă şi interacţionează cu alte entităţi, precum şi entităţile prin care se realizează legăturile şi interacţiunile respective. Or, după cum consideră G. Rusch [11, p. 314], exact aceste interacţiuni, adică organizarea specifică a entităţilor, sînt cele care fixează în mod operativ condiţia şi numărul (cantitatea) componentelor şi limitele sistemului.

Concepţia holistă despre sistem face, în schimb, o deosebire strictă între apartenenţa la sistem şi modul de apartenenţă, admiţînd, în consecinţă, „o ontologie a componentelor principial *deschisă*" [11, p. 322], care permite o lărgire clară a componentelor sistemului, aşa cum au fost stabilite acestea de către Schmidt. Aşadar, „pe lîngă oameni ca şi componentele <…> cele mai principale <…>, pot fi considerate componente <…> şi alte obiecte, de care ei se folosesc, pe care le produc, le consumă etc. Deci nu e vorba numai de acţiuni literare, ci şi de cărţi, manuscrise, librării, edituri şi de toţi oamenii care acţionează în contextul literaturii" [11, p. 322]. Fenomenele literare se manifestă acum nu numai într-un domeniu compus doar din fenomene literare, ci ca şi componente diferite ale unităţilor (ne-autopoetice) ale sistemului (de exemplu, edituri, şcoli, instituţii superioare de învăţămînt, administraţia culturii etc.), chiar şi fără afiliere la (dar nu şi fără legătură cu) astfel de contexte sistemice (de exemplu, autori liber-profesionişti) [12, p. 185].

Perspectiva holistă, prin urmare, oferă avantajul semnificativ de a determina componentele sistemului în corespundere cu interrelaţiile şi concomitenţa lor, şi nu pornind de la apartenenţa la vreo clasă sau categorie oarecare. În afară de aceasta, viziunea holistă permite fixarea limitelor sistemului în baza propriei organizări sistemice. Activităţile, fenomenele şi procesele care pot fi considerate, din această perspectivă, ca aparţinînd sferei literaturii sînt deci multiple şi de natură foarte diversă şi complexă. Ele includ un registru amplu: de la acţiunile concrete pe care le realizează în procesul comunicării literare autorii, receptorii, editorii, librarii, mijloacele de comunicare în masă, interpreţii, criticii, instituţiile educative, traducătorii etc. pînă la manifestările şi fenomenele comunicative ca cele de interferenţă literară şi culturală, interpretările normative, procesele de instituţionalizare şi de canonizare, normele estetice, piaţa literară, intertextualitatea culturală, interdependenţa mediatică, adaptările cinematografice etc.

În acest caz, literatura poate fi concepută, în opinia lui G. Rusch, ca un sistem compus din elemente şi fenomene eterogene în sensul larg al cuvîntului, legate între ele exclusiv datorită relaţiei lor directe sau indirecte cu conceptul de literatură sau cu unele texte considerate literare. Literatura, în calitatea sa de ansamblu organizat de *fenomene literare*, constituie o sferă multidimensională în care intervin factori *cognitivi* („microfactori" de natură biopsihică, proprii dimensiunii individului), *sociali* („mezofactori" aparţinînd nivelului de interacţiune, interindividuală şi intersubiectivă, precum sînt factorii lingvistici, politici, instituţionali etc.) şi *ecologici* („macrofactori" constituiţi de condiţionări sociale, economice, juridice, tehnologice, educative, geografice etc.). Datorită condiţiei sale

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)

multidimensionale, pentru descrierea şi explicarea literaturii nu este suficientă „o literatură/ teorie unificată asupra textelor sau acţiunilor sau un sistem subsocial" [12, p. 176]. Adică, explicarea şi analiza ei adecvată cere un procedeu, de asemenea, multidimensional care ar include aspectele cognitive, sociale şi ecologice.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. R. Baasner, *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. Eine Einführung*.- Berlin: Erich Schmidt, 1996.

2. I. Plămădeală, *Opera ca text. O introducere în ştiinţa textului*, Chişinău: Prut Internaţional, 2002.

3. I. Tînianov, *Despre evoluţia literară*. În: *Ce este literatura? Şcoala formală rusă*. – Bucureşti: Univers, 1983.

4. Santos M. Iglesias, *El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas*. – În: *Avances en Teoría de la Literatura*, Santiago de Compostela: Universidade, 1994, p. 309-356.

5. Alemán M. Maldonado, *El pensamiento sistémico en la teoría literaria alemana I* // *Revista de Filología Alemana*. 1999, nr. 7, p. 15-60.

6. S. J. Schmidt, *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1980.

7. S. J. Schmidt, *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1982..

8. N. Luhmann, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt/ Mein: Suhrkamp, 1984.

9. H. R. Maturana/ F. J. Varela, *El árbol del conocimiento. Las bases biológicas del conocimiento humano*, Madrid: Debate, 1990.

10. A. Barsch, *Handlungsebenen des Literatursystems // SPIEL* (*Siegener Periodicum zur Internationale n Empirischen Literaturwissenschaft*), 1992, nr. 11/1, p. 1-23.

11. G. Rusch, *Zur Systemtheorie und Phänomenologie von Literatur. Eine holistische Perspektive* // *SPIEL* (*Siegener Periodicum zur Internationalen Empirischen Literaturwissenschaft*), 1991, nr. 10/2, p. 305-339.

12. G. Rusch, *Literatur in der Gesellschaft*. În: Schmidt S. J. (ed.). *Literaturwissenschaft und Systemtheorie. Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, Frankfurt/Mein, Suhrkamp, 1993, p.170-193.

BDD-A25948 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:06:13 UTC)